

Tożsamość a orientacja przyszłościowa w adolescencji

HANNA LIBERSKA

Instytut Psychologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Poznań

STRESZCZENIE

Temat prezentacji obejmuje dwa kluczowe pojęcia w okresie adolescencji: tożsamość i orientację przyszłości.

W artykule omówione zostały badania empiryczne nad formowaniem tożsamości i konstruowaniem orientacji przyszłościowej w adolescencji. Ukształtowanie względnie stałego i spójnego poczucia tożsamości jest jednym z głównych zadań rozwojowych okresu adolescencji. Jednak z drugiej strony uformowanie orientacji przyszłości umożliwia jednostce doświadczenie własnej ciągłości i stałości oraz zarysowanie względnie stałej drogi życiowej, i to pomimo zmian w czasie i transformacji w świecie zewnętrznym.

Zasadniczym celem badań było rozpoznanie związków między rozwojem tożsamości i rozwojem orientacji przyszłościowej w okresie adolescencji. Badania zostały przeprowadzone w latach 2000 i 2002. Uczestniczyło w nich 160 uczniów liceum w wieku 16.04–17.10. W badaniach wykorzystano skalę GIDS i kwestionariusz „Oczekiwania wobec przyszłości” zaczerpnięty z zestawu narzędzi badawczych EURONET.

Rezultaty badań pokazują, że status tożsamości określa wiele aspektów orientacji przyszłościowej formowanej przez dorastającą jednostkę. Z punktu widzenia przygotowania do podjęcia zadań charakterystycznych dla dorosłości najbardziej sprzyjający okazał się status tożsamości osiągniętej, a najmniej sprzyjający – status tożsamości dyfuzyjnej.

Wyniki badań zostały przedyskutowane w świetle teorii rozwoju psychospołecznego

E. Eriksona i modelu statusów tożsamości zaproponowanego przez J. Marcję.

Słowa kluczowe: tożsamość, orientacja przyszłościowa, adolescencja

WPROWADZENIE

Dziewczęta i chłopcy w okresie dorastania przygotowują się do wejścia w świat ludzi dorosłych. Jest to kluczowe zadanie okresu dorastania. Uporanie się z nim wymaga od jednostki rozpoznania zarówno własnej osoby, jak i środowiska zewnętrznego. Ze zderzenia możliwości tkwiących w jednostce, związanych z jej potencjałem rozwojowym, z możliwościami i wymaganiami kontekstu rozwojowego wyłania się koncepcja własnej osoby i własnej drogi życiowej w przyszłości. Konstrukty te spełniają istotną funkcję w regulacji aktywności młodego człowieka i to nie tylko w okresie dorastania czy wczesnej dorosłości, ale też w dalszym biegu życia.

TOŻSAMOŚĆ JAKO CENTRALNY PROBLEM OKRESU DORASTANIA W KONCEPCJI ROZWOJU PSYCHOSPOŁECZNEGO WEDŁUG E. ERIKSONA

Specyficznym problemem psychospołecznym, z którego rozwiązaniem powinna uporać się jednostka u progu dorosłego życia, jest – według E.H. Eriksona (1982) – uzyskanie wstępnej integracji wewnętrznej.

Wskaźnikiem wstępnej integracji wewnętrznej jednostki jest określenie własnej tożsamo-

ści (społecznej, zawodowej, seksualnej) w perspektywie trzech wymiarów czasu (przeszłości, terażniejszości i przyszłości), poprzez wybór ról społecznych i scalenie oraz reewaluację doświadczeń z wcześniejszych okresów rozwojowych, jak też rozpoznanie własnej pozycji względem innych grup wiekowych (Erikson, 1968, 1997; Przetacznik-Gierowska, Tyszkowa, 1996).

Tożsamość daje jednostce poczucie własnej stałości i ciągłości pomimo upływu czasu, zmian we własnej psychice i organizmie, jak i przemian w świecie zewnętrznym (Obuchowska, 1996).

Tożsamość wyraża wszystko to, czym młody człowiek jest i czym chce być dla siebie i dla innych – „(...) z jednoczesną zwrotną akceptacją przez otoczenie, dającą poczucie egzystencjonalnego spełnienia dla 'ego' i krzepiący jednostkę komfort psychiczny” (Witkowski, 2000, s. 139).

Jest uznawana za podstawę dla określenia własnej drogi życiowej. Jednak zapoczątkowany w okresie dorastania kryzys tożsamości – przy braku pozytywnych rozwiązań – prowadzi do dyfuzji ról, poczucia nieadekwatności, zagubienia w świecie społecznym (Erikson, 1968, 1982). Niekorzystne rozwiązanie kryzysu, utrudniając też orientację w sobie i środowisku zewnętrznym, zarazem utrudnia określenie własnej drogi życiowej.

Wychodząc od typów integracji ego wyróżnionych przez E.H. Eriksona (1968) i posługując się kryteriami takimi, jak: właściwości granic między „ja” – „nie-ja”, właściwości doświadczenia indywidualnego (stopień jego homogeniczności lub heterogeniczności) oraz charakter systemu wartości (uznanego za centralny element sterujący zachowaniem; Inhelder, Piaget, 1970; Czerwińska-Jasiewicz, 2005), możemy wyodrębnić tożsamość osiągniętą, nadaną i dyfuzyjną (tabela 1).

Tożsamość rozproszona, inaczej dyfuzyjna albo pomieszana, charakteryzuje się strukturą niestabilną, łatwo poddającą się zmianom, granicami płynnymi lub niedookreślonymi, bądź niepełnymi, pomieszaniem i rozproszeniem treści doświadczenia. Jednostki o tym typie tożsamości są podatne na wpływy zewnętrzne, w tym na manipulacje. Słaba, zmienna struktura wynika z niestabilnego systemu wartości, w którym nie można odnaleźć wartości centralnej. W efekcie aktywność jednostki, jej działania i czynności zależą od aktualnej sytuacji i są podatne na naciski społeczne. Zdaniem niektórych badaczy jednostka o tym typie tożsamości lęka się bliskich kontaktów z innymi ludźmi (Brzezińska, 2000).

Drugi typ tożsamości – tożsamość osiągnięta – funkcjonuje jako swobodnie organizująca się całość. Jest on podstawą poczucia własnej

Tabela 1. Typy integracji jako predyktory tożsamości

TYP INTEGRACJI	WŁAŚCIWOŚCI GRANIC	WŁAŚCIWOŚCI DOŚWIADCZENIA	WŁAŚCIWOŚCI ELEMENTU CENTRALNEGO	JAKOŚĆ DZIAŁAŃ PODMIOTU	PREDYKTOR TOŻSAMOŚCI
Całościowa	Określone ale nie usztywnione	Bogate, zróżnicowane, hierarchicznie ustruktrowane	Silna i stosunkowo stabilna hierarchia wartości	Efektywne zarówno w sytuacjach znanych, jak i nowych, stabilnych, jak i zmiennych	Tożsamość osiągnięta
Totalna	Wyraźne i sztywne granice	Ograniczone homogeniczne doświadczenie o spójnej strukturze	Silna i sztywna hierarchia wartości	Efektywne w sytuacjach znanych, stabilnych	Tożsamość nadana
Rozproszona	Granice słabe, niedookreślone, niedomknięte	Stosunkowo ubogie, częściowo heterogeniczne, słabo ustruktrowane	Niestabilny system wartości o nieustalonej wartości nadrzędnej	Podatne na wpływy zewnętrzne, niespójne, zmienne	Tożsamość dyfuzyjna (rozproszona)

(por. E. Erikson, 1968, A. Oleszkowicz, 1995, A. Brzezińska, 2000)

integralności i odrębności jednostki oraz jej poczucia ciągłości w czasie, pomimo zachodzących zmian. Granice ego są otwarte na nowe wartości i doświadczenia. System wartości (tzw. centrum) jest stosunkowo stabilny, z wyraźnie określoną wartością nadrzędną. Jednostka o tym typie tożsamości nie obawia się wchodzić w interakcje społeczne ani podejmować nowych zadań, stawać w obliczu nowych wyzwań. Jest zdolna do efektywnego działania w zmieniającej się rzeczywistości. U osób o tożsamości osiągniętej zmiany w świecie zewnętrznym, jak i wewnętrznym nie budzą lęku, gdyż są one „wpisane” w ich strukturę, są przez nich przewidywane i oczekiwane. Jej uformowaniu sprzyja posiadanie troskliwej rodziny (Turner, Helms, 1999).

Trzeci z wyróżnionych typów tożsamości, a mianowicie tożsamość nadana, ma charakter jednolitej, zwartej i usztywnionej całości. Strukturę ego cechuje tendencja do zamykania się i obrony przed potencjalnymi modyfikacjami. W warunkach stabilnych funkcjonowanie osoby o tym typie tożsamości może być bardzo efektywne. Dobrze radzi sobie z problemami zamkniętymi, z rozwiązywaniem zadań o powtarzających się schematach. W kontaktach społecznych przejawia pryncypialność, nieustępliwość i często lęk wynikający z obawy przed zdominowaniem przez innych ludzi.

W literaturze przedmiotu wyrażany jest pogląd, iż kształtowanie się tożsamości rozpoczyna się od tożsamości rozproszonej, zmierzając ku tożsamości nabytej (osiągniętej) poprzez tożsamość przekazaną (nadaną) i moratorium (Turner, Helms, 1999). Jednak niektórzy badacze wskazują, że proces ten może przebiegać na różne sposoby: w sposób progresywny, regresyjny lub stagnacyjny (Rostowski, 1997). Progresywne zmiany tożsamości warunkują wzrost poczucia tożsamości młodego człowieka i prowadzą do jego socjalizacji (Nurmi, 1991). Okresem bardzo istotnym dla uzyskania integracji tożsamości jest moratorium rozumiane jako zaprogramowane opóźnienie wpisane zarówno we wrodzony schemat rozwoju, jak i w kulturę, które „daje czas” na wypróbowanie wielu ról, rozpoznanie ideałów i ideologii, własnych preferencji edukacyjnych,

zawodowych, seksualnych itd. (Erikson, 1968; Brzezińska, 2000).

W sytuacji, w której otoczenie społeczne nie dostarcza wyraźnych wzorów identyfikacyjnych, przejrzyście modeli zachowań, gdy w rodzinie i w bliższych oraz dalszych kręgach społecznych występuje brak stabilności, gdy – co podkreśla I. Obuchowska (1996) – eksplozja informatyczna wzmaga poczucie zmienności i niepewności – struktura tożsamości nie może się scalić i dochodzi do pomieszania ról. Jednostka przejawia wówczas dezorientację zarówno w świecie wewnętrznym, jak i w świecie zewnętrznym.

U niektórych dorastających, w niekorzystnych warunkach wychowawczych, rodzi się poczucie alienacji i pustki wewnętrznej. Wynika to z niemożności zaakceptowania przez młodego człowieka wartości, ról i zadań oferowanych lub narzucanych przez otoczenie społeczne. W efekcie dorastająca jednostka może zwrócić się ku wartościom i ideałom przeciwnym niż propagowane przez jej środowisko wychowawcze. W niewłaściwych warunkach społeczno-kulturowych, które wzbudzają w dorastającej jednostce motywację odwetową, nasila się niebezpieczeństwo uruchomienia mechanizmu generowania tożsamości negatywnej. Młody człowiek, czując się bezsilnym wobec świata postrzeganego jako wrogi, rozczarowany swym najbliższym otoczeniem społecznym, może skierować się ku wartościom i grupom, które nie są aprobowane przez własne środowisko wychowawcze, np. ku różnym sektom, ugrupowaniom totalitarnym, organizacjom przestępczym itp. (Erikson, 1968; Oleszkowicz, 1995; Szczukiewicz, 1998).

STATUSY TOŻSAMOŚCI WEDŁUG J. MARCII

James Marcia (1966, 1980), zainspirowany koncepcją E.H. Eriksona, kierując się siłą poszukiwań (eksploracji) i treścią przekonań (zobowiązań, zaangażowania), wyodrębnił cztery różne statusy tożsamości: status tożsamości osiągniętej, status tożsamości przedwcześnie ustalonej (nadanej), moratorium tożsamości i status tożsamości dyfuzyjnej (tabela 2). Toż-

samość jest tu definiowana jako wewnętrzna, skonstruowana przez samą jednostkę, dynamiczna organizacja popędów, uzdolnień, przekonań i historii życia (Marcia, 1980; Oleszkowicz, 1995).

Przez pojęcie eksploracji (lub kryzysu) określa się aktywność jednostki przejawiającą się w podejmowaniu różnych ról, nowych zadań, nowych wyzwań, w zainteresowaniu się nowymi wartościami, ideologiami, zawodami itd. Jest to etap poszukiwania alternatyw, ich sprawdzania i eksperymentowania (Turner, Helms, 1999). Natomiast zaangażowanie określa poziom zainwestowania (lub zaawansowania) w planowanie życia, w określone zajęcie, ideologię, wartości, które jest efektem dokonanego wyboru określonych alternatyw i związane z odpowiedzialnością za podjętą decyzję, dokonany wybór.

Jeśli jednostka najpierw eksploruje samą siebie i świat zewnętrzny – sprawdzając w ten sposób własne możliwości działania w otaczającej rzeczywistości – a następnie na tej podstawie samodzielnie podejmuje decyzje dotyczące tak ważnych obszarów, jak ideologia, religia, zawód, stosunki z innymi ludźmi, w tym stosunki seksualne, to uzyskuje status tożsamości osiągniętej. Istotnym warunkiem osiągnięcia tożsamości jest zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa młodego człowieka i stymulowanie jego samodzielności przez dorosłych.

Jeśli jednostka pomimo długotrwałych eksploracji nie czuje się gotowa do odpowiedzialnego zaangażowania się w określone role ani do wyboru określonych wartości, ideologii, za-

wodu, to w tym przypadku mówimy o statusie tożsamości moratoryjnej. Młody człowiek nieustannie zadaje sobie pytania, takie jak: „Kim jestem?“, „Kim chcę być?“. Poszukuje nowych alternatyw dla siebie, ale nie jest zdolny do podjęcia decyzji i dokonania wyboru, i tym samym nie może zakreślić swej drogi życiowej. Status ten często występuje u dorastających, których wszystkie potrzeby (lub większość z nich) są zaspokajane przez najbliższe otoczenie społeczne.

Natomiast jeśli jednostka nie podjęła eksploracji, czy to ze względu na brak okazji, czy z powodu hamujących wpływów otoczenia, ale decyduje się podjąć zobowiązania zgodnie z sugestiami płynącymi z zewnątrz, to w takim przypadku mówimy o tożsamości nadanej (inaczej: odbitej albo lustrzanej). Ten status tożsamości często przytymają osoby silnie identyfikujące się z autorytetami. Cechuje je brak refleksji nad sobą i światem, ale też brak rozterek, niepokojów dotyczących przyszłości. Mają one poczucie bezpieczeństwa, które może wynikać z faktu, że nie muszą brać odpowiedzialności za podjęte wybory.

Jeśli młody człowiek nie podejmuje eksploracji lub nie ma ku temu okazji i jednocześnie nie odczuwa nacisków społecznych, które zmuszałyby go do podjęcia zobowiązań i odpowiedzialności za siebie – bądź też przeciwstawia się im, to w takim przypadku mówimy o statusie tożsamości dyfuzyjnej (inaczej pomieszanej lub rozproszonej). Jednostka o statusie tożsamości dyfuzyjnej jest osadzona w teraźniejszym czasie i teraźniejszej przestrzeni życiowej. Kieruje

Tabela 2. Statusy tożsamości i sposoby ich ustalania według J. Marcii

STATUS TOŻSAMOŚCI	ETAPY FORMOWANIA SIĘ TOŻSAMOŚCI	
	Etap I: procesy orientacyjno-eksploracyjne	Etap II: wybór alternatyw i podjęcie zobowiązań
Status tożsamości osiągniętej	Eksploracja alternatyw została przeprowadzona	Decyzje dotyczące wyboru alternatyw i zobowiązań zostały dokonane w sposób samodzielny
Status tożsamości moratoryjnej	Realizacja w toku	Jeszcze nie podjęte
Status tożsamości nadanej	Etap pominięty	Decyzje i zobowiązania zostały podjęte w sposób nie samodzielny
Status tożsamości dyfuzyjnej	Eksploracja nie została podjęta lub została przerwana	Decyzje i zobowiązania nie zostały podjęte

się doraźnymi korzyściami i chwilowymi przyjemnościami. Często towarzyszy jej poczucie zagubienia, gdyż nie potrafi określić siebie – nie mając pełnej, trafnej orientacji w rzeczywistości co do możliwości własnego rozwoju.

Tożsamość obejmuje wszystkie dziedziny aktywności ludzkiej: przyszłej pracy i edukacji, życia seksualnego, stosunków międzyludzkich, w tym rodzinnych, jak też życia religijnego, polityki i ideologii (Bosma, 1985).

Należy podkreślić, że formowanie tożsamości przebiega w określonym kontekście. Im bardziej jest on złożony i dynamiczny, tym trudniej jest młodemu człowiekowi uporać się z tym podstawowym zadaniem okresu dorastania (Liberska, 2004).

W myśl poglądów niektórych badaczy budowanie tożsamości wiąże się z wymiarami temporalnymi rozwoju i z rozwojem perspektywy czasowej (Pervin, 1996; Rostowski, 1997; Brzezińska, 2000).

MODEL ORIENTACJI PRZYSZŁOŚCIOWEJ W KONCEPCJI J.E. NURMIEGO

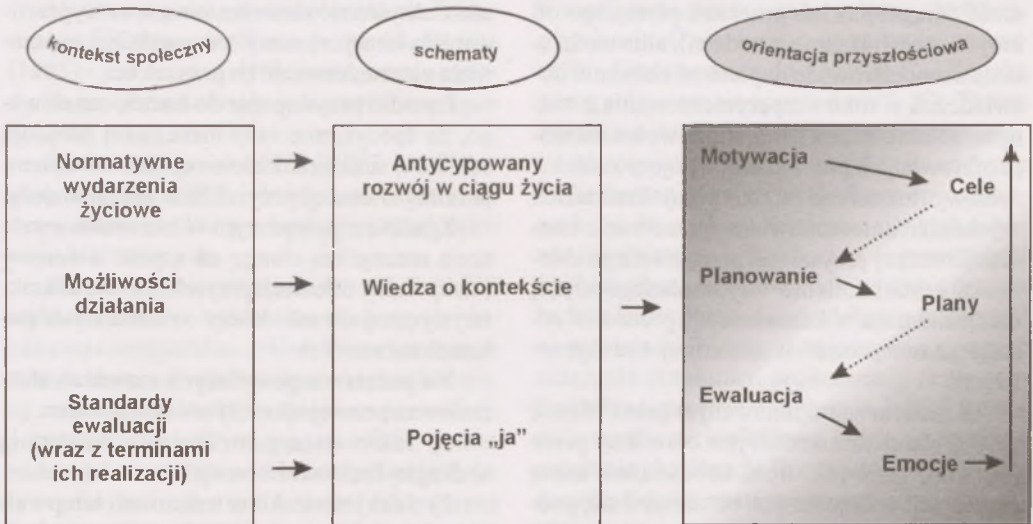
Nurmi (1989, 1991) opisuje orientację ku przyszłości w terminach trzech procesów: motywacji, planowania i przyszłości (rys. 1). Model

przez niego zaproponowany obejmuje ponadto wiedzę dotyczącą oczekiwanego biegu życia, która została uznana za podstawową dla procesów orientacji temporalnej.

Pierwszy z wymienionych procesów, a mianowicie motywacja, wyznacza obszary zainteresowań, które jednostka pragnie zrealizować w przyszłości. Drugi proces – planowanie aktywności polega na określeniu i wyborze sposobów realizacji tych zainteresowań w przyszłym kontekście. Trzeci z wyróżnionych procesów, jakim jest ewaluacja, wyznacza oczekiwany przez jednostkę stopień realizacji jej zamierzeń w przyszłości. Wymienione procesy: motywacja, planowanie i ewaluacja współdziałają ze sobą, wyznaczając tym samym orientację przyszłości jednostki (rys. 1).

Orientacja przyszłościowa – podobnie jak tożsamość – jest efektem myślenia dorastających o przyszłości. Obejmuje ona cele, oczekiwania, zainteresowania i plany czynione przez jednostkę na przyszłość wraz z ich ulokowaniem wzdłuż osi czasu.

Wyniki badań pokazują, że młodzi ludzie lokują w swej przyszłości zadania przypisane do kolejnych okresów życia, w pierwszym rzędzie są to zadania kulturowo przypisane do wczesnej dorosłości, a następnie zadania związane z późniejszymi okresami dorosłego życia

Rysunek 1. Model orientacji przyszłościowej (na podstawie: J.E. Nurmi, 1991, s. 5)

(Nurmi, 1991; Liberska, 1997, 2004; Malmberg, Trempała, 1999). Orientacja przyszłościowa, tak jak i tożsamość, ma zarówno aspekt treściowy, jak i temporalny.

Na tym podłożu zarysowuje się problem relacji między tożsamością młodzieży i jej orientacją temporalną. Analiza wybranych ujęć teoretycznych wskazuje na ich powiązanie treściowe, funkcjonalne i genetyczne (Nurmi, 1991; Liberska, 2004). Znajduje ono potwierdzenie w badaniach porównawczych nad obu fenomenami: tożsamością i orientacją przyszłościową. Na podstawie wyników niektórych badań nad formowaniem tożsamości określonej czy to poprzez statusy tożsamości, czy też ujmowanej procesualnie oraz badań nad orientacją przyszłościową w okresie dorastania można wskazać związki między nimi funkcjonujące (Bosma, 1985; Grotevant, Cooper, 1985; Nurmi, 1991; Liberska, 2002, 2004).

Między wyobrażeniami człowieka o własnej przyszłości, aktualnym stanem struktur jego umysłu a jego aktywnością działa mechanizm sprzężenia zwrotnego regulujący przebieg dalszej aktywności (Tyszkowa, 1990; Liberska, 2004). Ukierunkowuje on jednostkę na działania prowadzące do zrealizowania jej drogi życiowej – opracowanej konceptualnie na podstawie wcześniejszych doświadczeń wyniesionych z eksploracji alternatyw (tożsamość osiągnięta) lub przekazu płynącego od innych osób (tożsamość nadana), albo na działania skoncentrowane dopiero na zbieraniu doświadczeń w toku eksperymentowania z różnymi rolami, z całą gamą możliwości rozwoju oferowanych przez szeroko pojęty kontekst życiowy (tożsamość moratoryjna). Brak takich wyobrażeń uniemożliwia wypracowanie koncepcji własnej przyszłości przez młodego człowieka i uruchomienie wspomnianego wyżej mechanizmu, a w konsekwencji jednostka zostaje „zawieszona” w aktualnej czasoprzestrzeni.

W modelu zaproponowanym przez Marcie (1980) status tożsamości jest określony przez czynniki, takie jak: treść zobowiązań, sumę eksploracji w określonych obszarach i siłę podjętych zobowiązań. Każdy z nich możemy opisać za pomocą pojęć, którymi operują twórcy

modeli orientacji przyszłościowej. Analiza modelu orientacji przyszłościowej opracowanego przez Nurmi (1991) pozwala: 1) odnieść treść zobowiązań do motywacji dorastającego skoncentrowanej na jego przyszłości (czyli jego celów, oczekiwań, zainteresowań), 2) a eksplorację uznać za podstawę efektywnego planowania przyszłości, 3) natomiast siłę zobowiązań odnieść do stopnia, w jakim jednostka jest motywowana do zrealizowania wybranych celów.

PROBLEM BADAŃ I PYTANIA BADAWCZE

Zasadniczy problem badań dotyczy związku między tożsamością młodzieży a jej orientacją przyszłościową. Podstawowym celem badań było rozpoznanie tożsamości formowanej w okresie adolescencji ujmowanej za pomocą kategorii statusów oraz specyfiki orientacji przyszłościowej dorastających dziewcząt i chłopców, przejawiającej się w strukturze treściowej i temporalnej, a także relacji występujących między nimi.

Przypuszczano, że młodzież w drugiej fazie adolescencji jest już w większości zaangażowana w formowanie własnej tożsamości, chociaż w różnym stopniu. Przypuszczano też, iż młodzież w tym etapie rozwojowym podjęła także aktywność skoncentrowaną na wypracowaniu własnej orientacji temporalnej, i że przeważa ukierunkowanie ku przyszłości.

Ponadto przystępując do badań, oczekiwano, że specyficzne rysy tożsamości znajdują odbicie w strukturze treściowej i strukturze temporalnej orientacji przyszłościowej młodzieży.

Zgodnie z powyższym w badaniach zwrócono szczególną uwagę na aspekt treściowy i temporalny orientacji przyszłościowej charakterystycznej dla młodzieży o odmiennych statusach tożsamości.

Na podstawie powyższych rozważań sformułowano następujące pytania badawcze:

1) Jakie statusy tożsamości występują w drugiej fazie adolescencji?

2) Jaka jest struktura treściowa i temporalna orientacji przyszłościowej w drugiej fazie adolescencji?

3) Czy struktura orientacji przyszłościowej jest odmienna w zależności od statusu tożsamości młodzieży w drugiej fazie adolescencji?

Na podstawie analizy literatury przedmiotu oraz wyników badań pilotażowych sformułowano hipotezę badawczą, zgodnie z którą:

Struktura orientacji przyszłościowej formowana przez młodzież o odmiennych statusach tożsamości jest różna.

W przyjętym modelu badawczym główną zmienną zależną była struktura orientacji przyszłościowej wyrażająca się w treści celów i ich lokalizacji czasowej, a za zmienną niezależną uznano został typ statusu tożsamości.

OSOBY BADANE

Badania zostały przeprowadzone w latach: 2000 i 2002. Uczestniczyło w nich 160 dorastających, w tym 83 dziewczęta i 77 chłopców. Grupę badawczą stanowili uczniowie klas drugich i trzecich liceum i technikum. Obie szkoły zostały wylosowane z listy obejmującej wszystkie szkoły średnie Poznania. Badana młodzież znajdowała się w przedziale wiekowym 16.04–17.10.

METODA BADAŃ

Głównymi technikami badawczymi były:

1) Gronińska Rozwojowa Skala Tożsamości GIDS opracowana przez H. Bosmę (1985) – jest ona zmodyfikowaną wersją metody do pomiaru statusów tożsamości zaproponowanej przez J. Marcję.

2) Kwestionariusz EURONET (A. Flammer, A. Grob, 1992) – który zastosowano do rozpoznania struktury orientacji przyszłościowej osób badanych.

Z zestawu kwestionariuszy EURONET wybrano 2 skale: treść celów życiowych i lokalizacja temporalna celów. Pierwsza z nich została skonstruowana w sposób umożliwiający rozpoznanie struktury treściowej orientacji przyszłościowej. Stymuluje ona O.B. (osoba badana) do ustalenia podstawowych celów aktywności i określenia ich ważności poprzez przypisanie im określonej wartości. Cel może przyjmować jedną z czterech wartości: 1, 2, 3

lub 4. Im ważniejszy jest dany cel w subiektywnej ocenie osoby badanej, tym wyższa wartość zostaje mu przez nią przypisana. Natomiast druga ze skal pozwala na rozpoznanie wieku życia, w którym dana jednostka ma nadzieję zrealizować swe cele życiowe.

Harke Bosma, zainspirowany koncepcją statusów tożsamości opracowaną przez Marcję, stworzył własną metodę służącą do poznania tożsamości młodzieży, która została nazwana Gronińską Rozwojową Skalą Tożsamości (GIDS). Badanie z wykorzystaniem skali GIDS dostarcza badaczowi danych jakościowych i ilościowych na temat statusów tożsamości dorastającej jednostki. Za pomocą omawianej skali uzyskuje się informacje dotyczące trzech zmiennych, które zostały uznane przez Bosmę za istotne w rozwoju tożsamości. Do grupy tych zmiennych należy treść i siła zobowiązań dorastającego oraz natężenie prowadzonej przez niego eksploracji w poszczególnych dziedzinach rzeczywistości. Wśród nich Bosma wymienia relacje z rodzicami, relacje z rówieśnikami, relacje intymne, filozofię życia i sposób spędzania czasu w szkole oraz poza szkołą. Badanie za pomocą skali GIDS obejmuje dwa etapy. W pierwszym etapie badacz koncentruje się na rozpoznaniu zobowiązań w wyróżnionych dziedzinach, prowadząc z osobą badaną rozmowę półstrukturyowaną. I tak, dążąc do poznania jej filozofii życia, formułuje się pytania o treści następującej: „Czy uważasz się za osobę wierzącą?”, „Czy chodzisz do kościoła?”, „Za jaką partią polityczną się opowiadasz?”, „Co Twoim zdaniem jest ważne w życiu społecznym?” itd.

Następnie zobowiązania określone przez osobę badaną zostają wprowadzane do kwestionariusza, który służy określeniu siły tych zobowiązań i natężenia eksploracji w poszczególnych dziedzinach aktywności. W etapie drugim badacz koncentruje się na zdobyciu informacji na ten temat. Badacz, zamierzając rozpoznać natężenie eksploracji prowadzonej przez osobę badaną, prosi ją o wybranie jednej z czterech możliwości, z których każda oddaje inne natężenie eksploracji. Przykładowo osobie badanej zadajemy następujące pytanie: „Czy porównujesz swój pogląd w tej kwestii z poglądami innych ludzi?”, a następnie prosimy ją

o wybranie jednej z czterech odpowiedzi: „często”, „czasem tak, a czasem nie”, „nie wiem”, „nie”. (Analizując zebrany materiał poszczególnym kategoriom odpowiedzi, przypisuje się odpowiednie wartości liczbowe – w powyższym przykładzie są to odpowiednio: 2, 1, 0, 0). W dalszej procedurze badawczej dane zebrane za pomocą skali GIDS podlegają ocenie przez zespół sędziów kompetentnych. Sędziowie oceniają treść i siłę zobowiązań ujawnionych przez osobę badaną oraz natężenie prowadzonej przez nią eksploracji. Następnie materiał badawczy podlega zaklasyfikowaniu do kategorii określających poszczególne statusy tożsamości.

WYNIKI BADAŃ

Rezultaty badań nad statusami tożsamości pokazują, że w grupie badawczej najczęstszy był status tożsamości nadanej (33%), a następnie – status tożsamości osiągniętej (25%). Trzecie miejsce w hierarchii częstości zajmował status tożsamości moratoryjnej (24%), a miejsce ostatnie – status tożsamości dyfuzyjnej (18%).

Wyniki badań wskazują na zróżnicowanie struktury treściowej i temporalnej orientacji przyszłościowej formowanej przez młodzież przejawiającą odmienne statusy tożsamości.

W przypadku badanych o tożsamości osiągniętej najważniejsze okazały się cele takie, jak zachowanie dobrego stanu zdrowia i znalezienie bliskiej osoby oraz zdobycie satysfakcjonującego zawodu oraz uzyskanie dobrej edukacji i wysokich kompetencji zawodowych, a następnie – wykazanie się użytecznością dla kraju i zawarcie małżeństwa. Wymienione cele uznane były za bardzo ważne (ocena z przedziału <3,6; 4,0>) lub ważne (ocena z przedziału <3,1; 3,5>). Dla dorastających o statusie tożsamości osiągniętej celem nieważnym okazało się zdobycie sławy (ocena z przedziału <1,0; 1,9>).

Dorastający, u których rozpoznano status tożsamości nadanej mianem celu najważniejszego, określają zachowanie dobrego stanu zdrowia, odebranie dobrej edukacji i zdobycie satysfakcjonującego zawodu (ocena z przedziału <3,6; 4,0>). Do grupy celów ważnych zali-

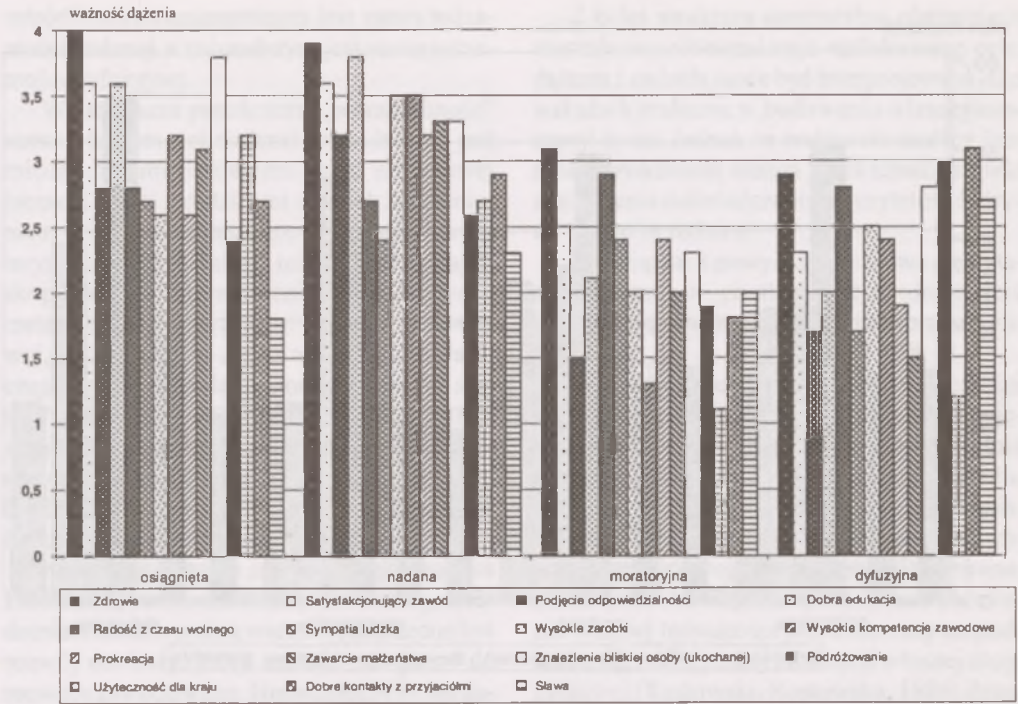
czają oni uzyskanie mistrzostwa w swoim zawodzie i wysokich zarobków, a także znalezienie partnera uczuciowego i małżeńskiego oraz narodziny własnego dziecka/dzieci, jak też podjęcie odpowiedzialności za rodziców (ocena z przedziału <3,1; 3,5>). Natomiast niezbyt ważne okazały się dla tej podgrupy badanych dwa cele: zdobycie sławy i sympatii ludzkiej (oceny z przedziału <2,0; 2,5>).

Dla dorastających zaliczonych do podgrupy o statusie tożsamości moratoryjnej celem ulokowanym na szczycie hierarchii ważności dążeń życiowych jest zachowanie dobrego zdrowia (ocena z przedziału <3,1; 3,5>) – został on określony jako ważny. Dość ważne okazały się umiejętność wypoczywania i radowania się czasem wolnym (ocena z przedziału <2,6; 3,0>). Natomiast za niezbyt ważne uznane zostały w tej podgrupie badanych cele takie, jak: zdobycie satysfakcjonującego zawodu, sympatia ludzka i narodziny własnego dziecka (ocena z przedziału <2,0; 2,5>). Celem nieważnym okazało się bycie użytecznym dla własnego kraju (ocena z przedziału <1,0; 1,9>).

Dorastający, u których rozpoznano status tożsamości dyfuzyjnej na szczycie hierarchii ważności swych dążeń życiowych lokują dobre kontakty z przyjaciółmi i podróżowanie oraz poznawanie świata (ocena z przedziału <3,1; 3,5>). Następne miejsce pod względem ważności zajmują zachowanie dobrego zdrowia i rekreacja oraz odnalezienie ukochanej bliskiej osoby (oceny z przedziału <2,6; 3,0>). Wśród celów nieważnych wymieniają dwa: użyteczność dla kraju oraz zawarcie małżeństwa (ocena z przedziału <1,0; 1,9>).

Rezultaty pokazały, że podobieństwo struktury treściowej orientacji przyszłościowej pod względem ważności podstawowych celów wskazywanych przez młodzież przejawiającą odmienne statusy tożsamości jest zróżnicowane (wykres 1).

Struktury o umiarkowanym stopniu podobieństwa formują badani o statusie tożsamości dyfuzyjnej i moratoryjnej (współczynnik podobieństwa profilu du Masa $r_{ps} = 0,44$) oraz badani o statusie tożsamości osiągniętej i nadanej ($r_{ps} = 0,44$), (Brzeziński, 1978). Struktury o niskim stopniu podobieństwa formują badani do-

Wykres 1. Struktury treściowe orientacji przyszłościowej młodzieży o odmiennych statusach tożsamości

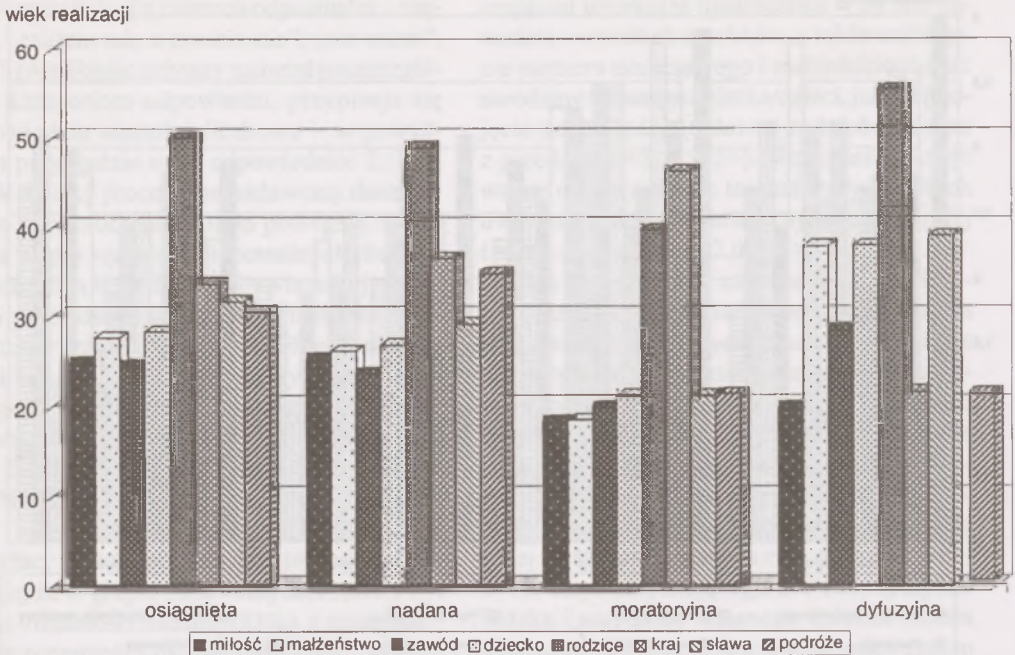
rastający o statusie tożsamości osiągniętej i moratoryjnej ($r_{ps} = 0$) oraz dorastający o statusie tożsamości osiągniętej i dyfuzyjnej ($r_{ps} = 0$). Natomiast struktury treściowe wykazujące bardzo niski stopień podobieństwa są formowane przez badanych o statusie tożsamości nadanej i przez badanych o statusie tożsamości moratoryjnej oraz przez badanych o statusie tożsamości nadanej i przez badanych o statusie tożsamości dyfuzyjnej – w obu przypadkach współczynniki podobieństwa do Masa r_{ps} wynoszą $-0,14$.

Zebrane wyniki wskazują także na zróżnicowanie struktur temporalnych orientacji przyszłościowej formowanej przez dorastających przejawiających odmienne statusy tożsamości (wykres 2).

Najbardziej wydłużony okres obejmuje struktura tworzona przez badanych o tożsamości dyfuzyjnej, gdyż sięga ona do 55 roku życia. Strukturę krótszą o 5 lat budują badani o tożsamości osiągniętej. Natomiast badani

o tożsamości nadanej tworzą strukturę temporalną sięgającą do 49 roku życia. Struktury budowane przez dorastających o tożsamości moratoryjnej obejmują jeszcze krótszy okres, bo sięgają do 46 roku życia.

Ponadto wyniki analizy pokazują na zróżnicowanie sposobu grupowania celów wzdłuż osi czasu przez dorastających, którzy przejawiają odmienne statusy tożsamości. Badani o tożsamości osiągniętej i nadanej rozmieszczają cele w sposób stosunkowo równomierny wzdłuż osi czasu, gdyż w I dekadzie (między 20 a 30 rokiem życia) umiejscawiają 4 cele, w II dekadzie (od 31 do 40 roku życia) – 3 cele, a w III dekadzie (powyżej 40 roku życia) – 1 cel. Natomiast dorastający o tożsamości moratoryjnej umiejscawiają moment zrealizowania aż 6 z 8 rozpatrywanych celów już około dwudziestego roku życia, a tylko 2 cele osadzają na przełomie IV i V dekady życia (dotyczy to momentu podjęcia odpowiedzialności za rodziców i wykazania się użytecznością dla kra-

Wykres 2. Struktury temporalne kreowane przez młodzież o odmiennych statusach tożsamości

ju). W strukturach budowanych przez dorastających przejawiających status tożsamości dyfuzyjnej cele rozmieszczone są w sposób bardziej regularny.

Lokalizacja czasowa oczekiwanych momentów realizacji wybranych celów życiowych przez dorastających o tożsamości nadanej i moratoryjnej wykazuje wysokie podobieństwo (współczynnik du Masa $r_{ps} = 0,71$) (wykres 2). Podobnie jest w przypadku lokalizacji oczekiwanych momentów realizacji wybranych celów przez dorastających o statusie tożsamości osiągniętej i dyfuzyjnej ($r_{ps} = 0,71$) oraz osiągniętej i nadanej ($r_{ps} = 0,71$). Umiarkowany stopień podobieństwa wykazują lokalizacja temporalna celów przez badanych przejawiających status tożsamości nadanej i dyfuzyjnej ($r_{ps} = 0,43$). Natomiast niski stopień podobieństwa występuje między lokalizacją temporalną oczekiwań dorastających, którzy przejawiają statusy tożsamości osiągniętej i moratoryjnej ($r_{ps} = 0,14$). Bardzo niski stopień podobieństwa wykazuje lokalizacja wybranych celów w strukturach temporalnych tworzonych przez młodzież przeja-

wiającą statusy tożsamości moratoryjnej i dyfuzyjnej ($r_{ps} = -0,14$).

Poza tym uzyskane wyniki pokazały, że cele pierwszoplanowe (tzn. najważniejsze dla badanych) umiejscawiane są na granicy teraźniejszości i przyszłości jednostki, czyli ok. 22–24 roku życia i to niezależnie od statusu tożsamości. Pierwszoplanowe dla badanych okazały się dwa cele: znalezienie bliskiej osoby i zdobycie satysfakcjonującego zawodu. Moment realizacji celów ułożonych niżej w hierarchii ważności przesuwany jest na późniejsze lata życia, tzn. na 30–35 rok życia – dotyczy to dwóch celów: użyteczności dla kraju i zdobycia sławy. Wyjątek stanowi oczekiwany moment realizacji celu o umiarkowanej ważności, jakim okazało się podjęcie opieki nad rodzicami, który odsuwany jest w bardziej odległą przyszłość.

DYSKUSJA

W świetle analizy wyników badań okazało się, że młodzież znajdująca się w drugiej fazie adolescencji przejawia różne statusy tożsamości,

wśród których najczęstszym jest status tożsamości nadanej, a najrzadszym jest status tożsamości dyfuzyjnej.

W literaturze przedmiotu „powszechność” statusu tożsamości nadanej uzasadniania jest między innymi nasileniem więzi uczuciowej łączącej dzieci z rodzicami oraz ich uzależnieniem od domu rodzinnego. Młodzież charakteryzująca się statusem tożsamości nadanej skupia swe zainteresowania na podstawach materialnych egzystencji i karierze zawodowej, a następnie na życiu rodzinnym ograniczającym się do rodziny pochodzenia. To stanowi potwierdzenie istotnej roli identyfikacji z rodzicami zarówno dla kształtowania się tożsamości nadanej, jak i dla sposobu myślenia o przyszłości wyrażającego się w strukturze treściowej i temporalnej orientacji.

Kluczową pozycję zajmują w nich kariera zawodowa, status materialny i rodzina pochodzenia. Zatem wyraźną wartością nadrzędną jest rozwój osobisty, który zostaje zawężony do rozwoju zawodowego. Niebezpieczeństwo zablokowania wszechstronnego rozwoju indywidualnego wiąże się z odroczeniem momentu rozstrzygnięcia dylematu wczesnej dorosłości (intymność *versus* izolacja) i momentu uzyskania lub tylko przejawienia gotowości do miłości hamowanej albo przez lęk przed utratą autonomii albo przez lęk przed naruszeniem silnej więzi z rodzicami (por. Berzonsky, 1999). Uczucia (zwłaszcza pozytywne) są silnie skoncentrowane na rodzinie pochodzenia. Nierozwiązany prawidłowo, z rozwojowego punktu widzenia, kryzys tożsamości, która to tożsamość zostaje przejęta od autorytetów – uniemożliwia podjęcie lub prawidłowe rozwiązane wspomnianego dylematu wczesnej dorosłości. U podłoża wykluczania wszystkiego co nowe, nieznanego, leży zwarty typ integracji, związany z obawami odnoszonymi się do osób spoza najbliższego kręgu rodzinnego. Z tego powodu poszukiwania miłości poza rodziną mogą być słabe, a myśli o bliskiej więzi z osobą nową, odmienną od znanych osób, mogą wzbudzać niepokój i hamować aktywność w tym obszarze. W konsekwencji rodzina pozostaje dla młodego człowieka głównym, a niekiedy jedynym, źródłem pozytywnych uczuć.

Z kolei struktura temporalna obejmująca stosunkowo równomiernie rozlokowane cele, dążenia i zadania może być interpretowana jako wskaźnik realizmu w budowaniu własnej koncepcji życia. Jednak na podstawie analizy literatury przedmiotu można ją też uznać za efekt zawierzenia doświadczeniu autorytetów, którymi często są rodzice.

W związku z powyższym nasuwa się pytanie następujące: co stanie się z tożsamością i koncepcją własnego życia, gdy zabraknie autorytetów?

Drugie miejsce pod względem częstości występowania ma status tożsamości osiągniętej. Młodzież przejawiająca go samodzielnie rozwiązała kryzys przypadający na okres adolescencji: rozpoznała swe zainteresowania, umiejętności i sprawności, sprawdziła możliwości i szanse rozwojowe oraz podjęła adekwatne do nich zobowiązania. Taki sposób określania własnej tożsamości jest uznawany za podstawę dla realistycznej koncepcji własnej drogi życiowej (Rostowski, Rostowska, 1986; Brzezińska, 2000). Analiza zawartości treściowej orientacji przyszłości młodych ludzi przejawiających status tożsamości osiągniętej pokazuje, że obejmuje ona zadania życiowe charakterystyczne dla okresu wczesnej i średniej dorosłości. W obrębie struktury celów życiowych młodzieży o tożsamości osiągniętej występują cele o zróżnicowanym stopniu ważności w wyrównanych proporcjach. Cele pierwszoplanowe odnoszą się do związków intymnych, edukacji, pracy i obowiązków wobec osób najbliższych oraz szerszych społeczności. Taki sposób myślenia o przyszłości jest zgodny z rozwojem ego według E. Eriksona (1997) i wskazuje na dojrzałość psychospołeczną. Jednak zainteresowania młodzieży o statusie tożsamości osiągniętej skupiają się na okresie wczesnej dorosłości, gdyż właśnie w tym okresie oczekuje ona zrealizowania aż 7 z rozpatrywanych 8 celów.

W tym przypadku, odwołując się do koncepcji Eriksona, znajdujemy dobrą wewnętrzną organizację struktury Ja i jej uporządkowanie. Są tu wyraźne i silne wartości nadrzędne – ale w odróżnieniu od tożsamości nadanej – wiążą się one z różnymi obszarami życia i nie koncentrują się przede wszystkim na podstawach

ekonomicznych egzystencji. Ponieważ kryzys okresu dorastania został rozwiązany w sposób samodzielny – poprawny z punktu widzenia dalszego rozwoju – to jednostka jest gotowa do rozwiązania dylematu wczesnej dorosłości. Wyraża się to w przywiązywaniu dużej wagi do związków intymnych i odpowiedzialności społecznej. Jest to możliwe, gdyż granice Ja są zaznaczone, ale nie zostały usztywnione i w związku z tym młody człowiek nie żywi obaw przed wprowadzeniem do najbliższego kręgu osoby nowej. Nie lęka się też możliwości lub konieczności zmodyfikowania wyobrażeń o sobie i swym dalszym życiu pod wpływem nowych informacji, które mogą okazać się sprzeczne z wcześniejszymi.

Koncentracja na okresie wczesnej dorosłości jest potwierdzeniem dużego zainteresowania i zaangażowania dorastającej jednostki w przygotowanie do dorosłego życia, wręcz niecierpliwości towarzyszącej oczekiwaniu na przystąpienie do realizacji obranych celów i zadań, sformułowanych planów. Ponieważ planowanie było poprzedzone eksploracją, można oczekiwać stabilności ich struktury treściowej. Gotowość do modyfikacji w połączeniu z samodzielnością procesów decyzyjnych – na bazie zdolności do twórczej adaptacji, charakterystycznej dla osób o tym typie integracji – pozwala prognozować gotowość do zaakceptowania ewentualnych zmian w rzeczywistości społecznej i ekonomicznej i dostosowania się do nich. Jednostki o tożsamości osiągniętej nie obawiają się przekształceń swej koncepcji życia, które najprawdopodobniej okażą się konieczne choćby ze względu na wspomniane – nierealistyczne, a raczej idealistyczne – przesunięcie wielu zadań do wczesnej dorosłości.

W odmienny sposób oceniają ważność podstawowych celów życiowych dorastający, którzy charakteryzują się tożsamością moratoryjną. Najważniejsze dla nich okazały się cele, takie jak: zachowanie dobrego zdrowia i przyjemne spędzanie czasu wolnego oraz uzyskanie satysfakcjonującego zawodu. Jednak młodzi ludzie przejawiający tożsamość moratoryjną nie uznają ani jednego celu życiowego za ważny, czy – tym bardziej – za bardzo ważny. Za taki sposób oceniania odpowiada prawd-

podobnie ciągle nieukończony proces eksplorowania własnych potrzeb, zainteresowań i możliwości oraz świata wartości ogólnoludzkich i jednostkowych. Młody człowiek jest nadal zaangażowany w rozpoznawanie i wypróbowywanie wielości szans rozwojowych tkwiących w otaczającym go świecie, takich jak różne role społeczne, systemy ideologiczne, religie i inne. Z tego powodu trudno mu jest stworzyć względnie stabilną hierarchię ważności podstawowych celów życiowych.

Większość celów tej grupy dorastających ulokowana jest w teraźniejszości, czyli jeszcze w adolescencji, gdyż są w trakcie zbierania doświadczeń. Taki sposób ustrukturywania temporalnego jest wskaźnikiem zaangażowania ich aktywności w rozpoznawanie i ocenę możliwości rozwojowych oferowanych przez świat zewnętrzny i zainteresowania odnalezieniem swego w nim miejsca. Pochłonięci aktualną pracą nad określeniem własnej przyszłości lokują – w danym momencie eksplorowane cele, role, zadania – w swych wyobrażeniach na temat przyszłego życia – w stosunkowo bliskim horyzoncie czasu, a ponieważ jeszcze nie zostały podjęte ostateczne decyzje i zobowiązania dotyczące drogi życiowej, to ma ona jedynie probabilistyczny charakter. Ich system wartości nie został jeszcze ustalony i z tego powodu młodzi ludzie o tożsamości moratoryjnej nie są w stanie zbudować planów życiowych o realistycznej i złożonej strukturze: treściowej i temporalnej (por. Inhelder, Piaget, 1970; Czerwińska-Jasiewicz, 2005).

W konsekwencji w rozwój tej grupy młodzieży wpisane zostają opóźnienia i utrudnienia w przekroczeniu progu dorosłości w odróżnieniu od grupy młodzieży o tożsamości osiągniętej.

Natomiast dorastający, którzy przejawiają status tożsamości dyfuzyjnej mianem celów najważniejszych, określają bliskie więzi międzyludzkie (miłość i przyjaźń), podróżowanie i poznawanie świata oraz czerpanie radości z czasu wolnego. Młodzi ludzie o tożsamości dyfuzyjnej albo nie akceptują wartości uznawanych za podstawowe w danej kulturze, albo też nie mają w tej sferze orientacji. W konsekwencji mogą mieć poczucie zagubienia w ota-

czającym ich świecie, który jawi im się jako zbyt trudny, zbyt złożony, bądź niezrozumiały, obcy, a niekiedy nawet jako nieprzyjazny. Z tego też powodu nie uważają za istotne zadań kulturowo przypisanych do kolejnych okresów życia i mają trudności w określeniu ważnych dla siebie celów. W tym świetle zrozumiałe jest, że w swych wyobrażeniach o przyszłym życiu nie przewidują większości lub przynajmniej niektórych z zadań o podstawowym charakterze. Struktura temporalna orientacji przyszłościowej cechuje się zagęszczeniem oczekiwanych momentów realizacji celów – uznanych za najważniejsze – w okresie adolescencji. Natomiast moment realizacji celów, które zostały ocenione jako mniej ważne, ulega przesunięciu czasowemu aż do granicy okresów wczesnej i średniej dorosłości.

W związku z ujawnieniem się tu trudności w rozpoznaniu zadań podstawowych w danej kulturze dla okresu wczesnej dorosłości istnieją podstawy, aby oczekiwać utrudnień w kolejnych transzycjach rozwojowych.

U podłoża dopiero wyłaniającej się orientacji przyszłościowej leży doświadczenie rozproszone, niespójne i niepełne. Ubogie doświadczenie jest efektem braku eksploracji, a w najlepszym przypadku jest efektem wstępnej eksploracji. Ponadto w najbliższym otoczeniu młodych ludzi nie znalazły się osoby, które chciałyby lub mogłyby przekazać im swą tożsamość i koncepcję życia, a które byłyby dla nich autorytetami. Z tego samego powodu struktura wartości wyznaczająca obszary zainteresowań, oczekiwania i cele dorastającego człowieka nie jest stabilna, brakuje w niej elementu centralnego i przez to nie dostarcza podstaw dla zbudowania hierarchii. Stąd wynika zagubienie młodego człowieka w świecie wartości i trudności, na jakie napotyka, gdy próbuje ustalić podstawowe cele życiowe i zadania do wykonania. Brak eksploracji lub eksploracja powierzchowna, przypadkowa uniemożliwia efektywne planowanie, albowiem młody człowiek nie zdobył jeszcze orientacji ani w możliwościach rozwoju oferowanych przez rzeczywistość, ani w świecie wartości. Jednostka, nie wiedząc, co jest ważne w życiu, nie jest w stanie efektywnie nim sterować. Przy słabej struk-

turze centralnej, nieodmknętych granicach między Ja a nie-Ja zarysowywane koncepcje życia są niestabilne, podatne na wpływy sytuacyjne i w związku z tym mają małą moc regulacyjną względem aktywności. Dziewczęta i chłopcy należący do omawianej grupy ciągle stoją przed dylematem samookreślenia, gdyż w ich przypadku kryzys tożsamości, charakterystyczny dla wieku dorastania, nie został jeszcze podjęty ani tym bardziej rozwiązany.

Odczuwając presję „czasu dojrzewania”, młodzi ludzie mogą wskazywać na pewne cele i podejmować pewne zadania, z których większość zostaje wybrana intuicyjnie albo pod presją środowiska lub organizmu. Działanie presji wywiera też wpływ na strukturę temporalną orientacji przyszłościowej, która charakteryzuje się dużym zagęszczeniem celów w teraźniejszości. Ocena stopnia ich ważności często jest zapożyczona od rówieśników bądź też zaczerpnięta z mass mediów czy przekazów kulturowych.

Koncepcja życia utworzona przez dorastających o tożsamości dyfuzyjnej ma małe szanse na realizację – zwłaszcza że powstała: po pierwsze, bez eksploracji, nie zasada się też na akceptowanych przez młodego człowieka gotowych wzorach rozwiązań, i po drugie, bez zobowiązań. W tych warunkach młody człowiek nie ma szans na zbudowanie swej przyszłej drogi życiowej i wejście w świat dorosłych. Zagubił się w swej teraźniejszości i w związku z tym nie możemy mówić o rozwoju orientacji przyszłościowej.

Reasumując, młodzi ludzie o odmiennych statusach tożsamości są w różnym stopniu przygotowani do podjęcia wyzwań i zadań kolejnego okresu życia. W świetle wyników badań status tożsamości młodzieży w późnej fazie adolescencji należy uznać za ważny predyktor orientacji przyszłościowej określający zarówno jej strukturę treściową, jak i temporalną. Analiza sposobu uzyskiwania tożsamości może stanowić punkt wyjścia do pełniejszego zrozumienia właściwości orientacji przyszłościowej w okresie adolescencji. Jednak w tym miejscu nasuwa się pytanie: czy na podstawie orientacji przyszłościowej dorastającej jednostki można wnioskować o przebiegu procesu formowa-

nia tożsamości? Przegląd literatury przedmiotu nie pozwala udzielić na nie odpowiedzi jednoznacznej. Problem ten wymaga nowych badań empirycznych.

Należy zasygnalizować możliwość wykorzystania uzyskanych rezultatów badań w tym obszarze w praktyce psychologiczno-pedagogicznej. Mogą one stanowić między innymi podstawę programów pracy z dziewczętami i chłopcami mającymi trudności w uporaniu się z podstawowymi zadaniami rozwojowymi okresu dorastania:

uformowaniem tożsamości i określeniem własnej koncepcji życia w perspektywie przyszłości. Kompetentne wspomaganie młodych ludzi w ustalaniu własnych celów i zadań, zarówno pierwszoplanowych, jak i drugoplanowych, w organizowaniu ich w struktury powiązane relacjami logicznymi, w tym przyczynowo-skutkowymi, nadrzędności–podrzędności, czasowymi czy przestrzennymi, może przyczynić się do pozytywnego rozwiązania, przez przynajmniej niektórych z nich, kryzysu tożsamości.

BIBLIOGRAFIA

- Berzonsky M.D., Nurmi J.E., Kinney A., Tammi K. (1999), Identity processing style and cognitive and attributional strategies: Similarities and differences across different context. *European Journal of Personality*, 13, 2, 105–121.
- Bosma H.A. (1985), *Identity development in adolescence. Coping with commitments*. Unpublished manuscript. Groningen: State University Groningen.
- Brzezińska A. (2000), *Spoleczna psychologia rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Czerwińska-Jasiewicz M. (2005), *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Erikson E.H. (1968), *Identity – youth and crisis*. New York: W.W. Norton.
- Erikson E.E. (1982), *The life cycle completed*. New York–London: W.W. Norton.
- Erikson E.H. (1997), *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Rebis.
- Grotevant H., Cooper C. (1985), Patterns of interaction in family relationships and the development of identity exploration in adolescence. *Child Development*, 56, 415–428.
- Inhelder B., Piaget J. (1970), *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*. Warszawa: PWN.
- Liberska H. (1997), *Future plans of the young and their conditioning*. Referat wygłoszony podczas VIIIth European Conference on Developmental Psychology, Rennes, 3–7 września 1997.
- Liberska H. (2002), Kształtowanie się tożsamości a konstruowanie planów życiowych przez dorastających. *Psychologia Rozwojowa*, 7, 3, 50–61.
- Liberska H. (2004), *Perspektywy temporalne młodzieży. Wybrane uwarunkowania*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Marcia J.E. (1966), Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551–558.
- Marcia J.E. (1980), Identity in adolescence [w:] J. Adelson (red.), *Handbook of Adolescent Psychology*, 195–187. New York: J. Wiley.
- Malmberg L.-E., Trempała J. (1999), Future planning both at school and in other contexts: the case of Finnish and Polish general-secondary and vocational-school students. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 42, 2, 207–226.
- Nurmi J.E. (1989), *Adolescents' orientation to the future: Development of interests and plans, and related attributions and affects, in the life span context*. Commentationes Societiarum Socialium, 39. Helsinki: The Finnish Society for Sciences and Letters.
- Nurmi J.E. (1991), How adolescents see their future? A review of the development of future-orientation and planning. *Developmental Review*, 11, 1–59.
- Obuchowska I. (1996), *Drogi dorastania*. Warszawa: WSiP.
- Oleszkowicz A. (1995), *Kryzys młodzieńczy – istota i przebieg*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Pervin L. (1996), *The Science of Personality*. New York: J. Wiley and Sons.

- Rostowski J. (1997), Specyfika kształtowania się tożsamości w okresie młodości [w:] J. Rostowski, T. Rostowska, I. Janicka (red.), *Psychospołeczne aspekty rozwoju człowieka*, 159–166. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szczukiewicz P. (1998), *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Turner J.S., Helms D.B. (1999), *Rozwój człowieka*. Warszawa: WSiP.
- Tyszkowa M. (1990), *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*. Warszawa: WSiP.
- Tyszkowa M., Przetacznik-Gierowska M. (1996), Ekologiczne uwarunkowania rozwoju psychicznego człowieka [w:] M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, 85–101. Warszawa: PWN.
- Witkowski L. (2000), *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*. Toruń: Wydawnictwo WIT-GRAF.

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono rolę tożsamości w procesie orientacji przyszłościowej. Badano powiązania między tożsamością a orientacją przyszłościową u młodzieży w wieku 17–19 lat. Wyniki badań wskazują na istotną rolę tożsamości w procesie orientacji przyszłościowej. Tożsamość jest ważnym czynnikiem, który wpływa na wybór kierunku studiów i zawodu. Wyniki badań wskazują na istotną rolę tożsamości w procesie orientacji przyszłościowej. Tożsamość jest ważnym czynnikiem, który wpływa na wybór kierunku studiów i zawodu.

Ważnym czynnikiem w procesie orientacji przyszłościowej jest tożsamość. Tożsamość jest ważnym czynnikiem, który wpływa na wybór kierunku studiów i zawodu.

Ważnym czynnikiem w procesie orientacji przyszłościowej jest tożsamość. Tożsamość jest ważnym czynnikiem, który wpływa na wybór kierunku studiów i zawodu.

WYKAZANIE

Ważnym czynnikiem w procesie orientacji przyszłościowej jest tożsamość. Tożsamość jest ważnym czynnikiem, który wpływa na wybór kierunku studiów i zawodu.

Ważnym czynnikiem w procesie orientacji przyszłościowej jest tożsamość. Tożsamość jest ważnym czynnikiem, który wpływa na wybór kierunku studiów i zawodu.

Ważnym czynnikiem w procesie orientacji przyszłościowej jest tożsamość. Tożsamość jest ważnym czynnikiem, który wpływa na wybór kierunku studiów i zawodu.

Ważnym czynnikiem w procesie orientacji przyszłościowej jest tożsamość. Tożsamość jest ważnym czynnikiem, który wpływa na wybór kierunku studiów i zawodu.